

Гливінська Л. К.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ

У контексті лінгвостилістичної проблематики висвітлюються питання про рівневу організацію поетичної мови; про лексику як репрезентативний засіб смисловираження в поезії; про методологічні принципи аналізу індивідуального словесно-художнього стилю.

Ключові слова: поетична мова, система, структура, ідіостиль, ідіолект, поетична лексика, домінуючий аналіз.

У контексті філологічної проблематики питання лінгвопоетики є пріоритетними. Цінні спостереження, вагомі узагальнення щодо специфіки словесного мистецтва, особливостей функціонування мови в художньому тексті, системотвірних чинників формування ідіостилу містяться в численних наукових дослідженнях. Теоретико-методологічним підґрунтям для вивчення мовотворчості письменників є праці В. фон Гумбольдта, О. Потебні, В. Виноградова, Г. Винокура, Б. Ларіна, В. Григор'єва, Ю. Лотмана, Р. Будагова, Р. Барта, Г.-Г. Гадамера, Я. Мукаржовського, Р. Якобсона та багатьох інших. Прикметно, що аналізу мови як першооснови авторського стилю приділяють особливу увагу вітчизняні науковці, зокрема Г. Вокальчук, С. Єрмоленко, В. Калашник, Л. Лисиченко, О. Маленко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Л. Шевченко.

У запропонованому дослідженні маємо на меті окреслити актуальні тенденції вивчення поетичної мови, зокрема її лексичного рівня.

Дотримуючись широкого розуміння поетичної / художньої мови як мови художньої літератури, мови в її естетичній функції, зауважимо, що відповідно до об'єкта аналізу будемо використовувати термін "поетична мова" на позначення мови поезії, віршової мови.

Важливо, що ключові для лінгвістики поняття "система" і "структура" дедалі активніше залучаються науковцями для опису художньої мови як своєїрідної формозмістової єдності (праці Л. Зіневич, В. Калашника, А. Мойсієнка, Н. Сологуб, Л. Шевченко та ін.). Ще В. Виноградов одне з першорядних завдань дослідження індивідуального словесно-художнього стилю вбачав у визначенні "певної загальної, внутрішньо пов'язаної системи форм вираження й зображення, типової для цього стилю..." [3, с. 76]. Над проблемою єдності стилю автора замислювався Л. Булаховський: "...думка, для якої шукаються засоби вираження, творчий задум підпорядковує собі ці засоби як певне ціле, як певну... єдність, і це визначає (скеровує) співвідносність між собою елементів, що їх обирає автор, в єдиному стилі..." (курсив наш. – Л. Г.) [2, с. 293]. Дослідники наголошують на тому, що в поетичному континуумі, як і в загальномовному, реалізуються ті самі системні відношення. Художня мова має рівневу організацію: у її системі взаємодіють різноманітні елементи (єдиниці мови), спосіб упорядкування яких становить структуру цієї системи. За словами Л. Ставицької, "множинність пов'язаних між собою мовних факторів..."

зводиться до ієрархічної системи інваріантів, що організують... поетичний світ автора" [16, с. 11]. Пор. ще: "Мовні виражальні засоби в художньому мовленні не є випадковим, механічним зібранням різноманітних елементів. Вони взаємодіють не тільки з "позамовними" засобами вираження, а й між собою в межах окремих рівнів і міжрівнево, відбиваючи у складних комплексних образах звичайні для мови системні відношення" [9, с. 122]. Вважається, до речі, що саме в поетичному тексті мова як система максимально унаочнює свій потенціал – номінативний, виражальний, накопичувальний, виявляє свою динаміку та універсальність [1, с. 292].

У метамові лінгвостилістики актуалізуються поняття "ідіостиль" та "ідіолект". Ці терміни, безперечно, споріднені, але не тотожні. Як зауважує Л. Ставицька, "ідіостиль письменника ширший за його ідіолект, перше охоплює друге" [16, с. 10]. Ідіостиль – це спосіб індивідуального мовомислення письменника; глибинні механізми формування мовної особистості. Оскільки індивідуальне мовлення має соціокомунікативну природу, то й аналіз ідіостилю – основних стильових ознак, характерних для творчості того чи іншого автора, – має здійснюватися на екстралінгвальному тлі – з урахуванням професійних, історико-культурних, психофізичних та ін. чинників, що вплинули на встановлюваний / мислимий письменником спосіб використання мовних ресурсів. А отже, ідіостилістична система формується у взаємодії як інтралінгвальних особливостей (текстова трансформація семантики слова, засоби індивідуально-авторського мовотворення тощо), так і екстралінгвальних контекстів мотивації добору мовних одиниць (культурно-історична і соціально-політична зумовленість авторського світогляду, психотип художника слова) [19, с. 383–384]. Ідіостиль як художня цілісність є текстом, "яким "диригує" особистість автора, його світогляд" [15, с. 36]. Ідіолект – це вже структура поверхнева, сукупність конкретних виражальних засобів, значущих мовних фактів – фонетичних, лексичних, граматичних, що виявляються в авторському тексті (масиві текстів). Поетичний ідіолект називають одним із можливих станів системи поетичної мови – засвоєне індивідуумом реалізується в його творчості. Ідіолект "виступає як породжуючий поетичний світ, і структурні зв'язки усередині поетичного світу відповідають зв'язкам усередині функціонально-орієнтованої системи поетичної мови" [16, с. 14]. До речі, інформативним джерелом у пізнанні стильової манери письменника можуть бути не тільки його художні твори, а й тексти інших стилів: наукові, публіцистичні праці, епістолярій, щоденник, мемуари, публічні виступи, інтерв'ю, – "те дискурсивне поле, що... регулює сприйняття творчості письменника у часовій динаміці існування його текстів" [16, с. 13].

Вивчаючи ідіолект письменника як творчої особистості, важливо враховувати, що аспектне спостереження має передувати комплексному розгляду, "порушення цієї послідовності суперечило б елементарним вимогам науки – сходити від простого до складного" [11, с. 23]. Саме тому доцільним, як видається, є рівневий підхід до аналізу тексту. Водночас усвідомлюємо, що вибір одиниць певного мовного рівня окремим предметом дослідження є відносним, оскільки текст – структурно-смілова цілісність,

у якій усе є значущим, і поетична мова як явище емоційно-естетичного освоєння світу формується у взаємодії різнорівневих одиниць. Зрештою, кожна підсистема – фонетична, лексична, морфологічна, синтаксична, – що виокремлюється “з метою наукового вивчення мови, насправді постає в неподільному сприйманні цілісного мовного організму” [7, с. 10].

Існує думка, що різниця між ідіолектами (у соціолінгвістиці особистості – комунікативною практикою носіїв мови) більшою мірою виявляється у фонетиці (вимові), лексиці й синтаксисі, аніж у морфології (формо- і словотворенні) [16, с. 5]. Ідіолект як мовно-поетичний феномен найвиразніше втілюється, як слушно вважають, в авторському лексиконі. “Одиниці лексичного рівня – це основний засіб і текстотворення, і смислотворення, і смисловираження. Слово з-поміж інших текстових одиниць має найбільшу структурну, конструктивну, смислонакопичувальну та кумулятивну силу... слово – це базовий, центральний, ключовий знак мови, мовлення й тексту...”, – пише Ю. Казарін [1, с. 325]. Дослідники доводять, що зв’язок різних рівнів мови зі специфікою функціонування, зі стилістичним забарвленням досягає максимуму саме на лексичному рівні [13, с. 51]. Лексика, поетичний словник наближають до розуміння мовної особистості письменника. “В основі мовленнєвої компетенції поета лежить його тезаурус – відображений та упорядкований у свідомості лексикон, у принципах структуризації якого зафіксована ієрархія смислів та цінностей, яка є релевантною для поета... поет моделює засобами мови... певний фрагмент універсуму згідно з ідеальною КС (*картиною світу*. – Л. Г.) (тезаурусом), локалізованим у його свідомості”, – слушно зауважує Ю. Лазебник [10, с. 65–66].

Літературну комунікацію в цілому називають найскладнішим типом мовного акту [17, с. 40], а тому й студіювання лінгвокреативної діяльності письменників – це доволі непросте завдання. “Поезія... робить витонченішим уміння поводитися з мовою взагалі, вона дає змогу мові значно гнучкіше пристосуватися до нових завдань і багатше диференціювати засоби вираження”, – пише Я. Мукаржовський [12, с. 440]. Справді, в естетично значимому художньому контексті слово нерідко увиразнюється в плані непізнаванності образу. Відтак ідеться про трансцендентну специфіку поетичного слова, “яке не тільки виконує роль комунікативних засобів рутинного спілкування, чи яке доносить тільки те, що вже є, але яке голосить те, чого ще не було, не має, а часто і не може бути, – Слова незвичного, Слова загадкового, Слова, яке творить нову і нівелює стару, стереотипну дійсність” [18, с. 37]. У тому, що поетична мова є найбільш індивідуалізованою формою існування мови [4, с. 64], і вбачають, зрештою, самодостатність поезії. Пор.: “...коли поет описує словами будинок чи змушує нас уявити “будинок”, то ми не дивимось ні на який будинок, а кожен буде “свій” будинок, причому так, що цей будинок є для нього дійсним... У цьому розумінні тут слово є істинним, тобто таким, що розкриває: утверджується самодостатність як така... все однозначне, загальновідоме, з чим можна зустрітись і деінде... це в поетичному слові неначе зняте” [6, с. 277]. Разом з тим словесне мистецтво передбачає не створення нової мови, а творчість на загальномовному

матеріалі. Поетичний ідіолект закономірно демонструє тенденцію до розгортання, поглиблення загальномовної семантики, до увиразнення іманентно закладеного асоціативного потенціалу національної мови. Адже слово “характеризується суб’єктивно невичерпними можливостями власної віртуальної реалізації у... мовленні, що є запорукою невпинного розвитку самої мовної системи” [8, с. 46].

Важливо, що змістова ускладненість словесно-художніх образів практично відкидає можливість єдиної схеми їх тлумачення. Доречно з цього приводу навести міркування О. Потебні: “...той самий художній твір, той самий образ неоднаково діють на різних людей і на одну особу в різний час, як і те саме слово кожним розуміється на свій лад...” [14, с. 176]. Результатом того самого сприйняття в різних людей стають зразки різної апперцепції – пізнання, оцінки. Відповідно до цього в процесі розуміння, осмислення тексту відбувається перехід від вербальних образів, продукованих автором, до вербальних образів, що окреслюються в мозку реципієнта при сприйманні тексту й пов’язуються з певними реаліями позамовної (позатекстової) дійсності. Показово, що художній текст як модель “нової дійсності” передбачає особистісне, творче прочитання. Майстерність художника слова – у “гнучкості” створеного ним образу, у силі внутрішньої форми збуджувати найрізноманітніші смисли, коли з кожним новим сприйняттям образу однією людиною, тим більше – іншим реципієнтом змінюється значення поетичного образу [14, с. 181–182, с. 367].

Декодування поетичної мови як субстанції особливої – орієнтованої на образність, символічність, актуалізацію виражальних можливостей національної мови; як сутності динамічної – відкритої для численних прочитань – вочевидь загострює перед дослідником проблему впорядкування різноманітного фактичного матеріалу. З огляду на те, що “системний характер руху дійсних речей... через посередництво людської свідомості перетворюється на поступальний, впорядкований, регульований внутрішній рух мовних одиниць, передусім лексичних” [8, с. 34], першорядною складовою аналізу поетичної лексики має бути визначення *системи* мовних засобів у тексті (текстах), виявлення *закономірностей* їх функціонування. З цією метою на певному етапі лінгвостилістичної інтерпретації доцільно звернутися до методики виявлення й опису текстових домінант, яка передбачає встановлення лексичних констант поезії і ключових принципів семантичного перетворення художнього слова.

З-поміж способів вираження текстової домінанти на мовленнєвому рівні називають такі:

1. Оформлення смислу специфічними лексико-синтаксичними засобами, актуалізація смислу через його уведення в сильні позиції – позиції заголовка та епіграфа.

2. Повторюваність у тексті, висока частота вживання: поширеність певних граматичних явищ, переважання лексики конкретних словотвірних типів, тематичних груп, категорій (синоніми, антоніми), домінування функціонально-стилістичного забарвлення лексики, певного типу значення вживаних слів (пряме, метафоричне, метонімічне).

3. Нестандартне використання мовних одиниць, що досягається незвичним сполученням морфем, слів, речень [1, с. 280–281].

Домінантний аналіз поетичної лексики, спрямований на виявлення високочастотних одиниць, було здійснено автором статті на матеріалі українського художнього мовлення II половини XX століття [5, с. 50–67]. Джерельною базою дослідження слугували поетичні словники представників українського літературного шістдесятництва – М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника, Д. Павличка. За методикою домінантного аналізу в списку перших ста повнозначних лексем частотного словника наявні слова, що є важливими для мовної картини світу особистості (письменника), ширше – соціальної групи, етносу. У кожному реєстрі домінантні слова мають свою частоту, демонструють стилерозрізняльну потужність, тобто здатні бути параметрами стилю, а тому й вважаються такими, що позначають головні елементи культурно-мовної картини світу певної спільноти, конкретного автора, а також указують на основні складові більшості текстів певного жанру.

На наше переконання, кількісний, зокрема домінантний, аналіз поетичної лексики – це необхідна складова комплексного дослідження. Такий аналіз скеровує увагу науковця на приховані від емпіричного спостереження якісні особливості ідіолекту; унаочнює закономірність, системність у способах використання певних мовних ресурсів письменником. Зрештою, важлива не стільки наявність певної одиниці в тексті, скільки її місце, вага в ньому.

Таким чином, теоретико-методологічна стратегія сучасних лінгвостилістичних досліджень переконує в тому, що вивчення словесно-художньої практики письменників є актуальним і перспективним. Подальший розвиток у наукових студіях може дістати комплексний підхід до аналізу ідіостилу з міждисциплінарних позицій, спрямований на виявлення в тексті мовних знаків національної культури, на розкриття авторського задуму, зв'язку композиційної структури, тематики, ідейних тенденцій, образної системи твору.

Л і т е р а т у р а :

1. *Бабенко Л. Г.* Лингвистический анализ художественного текста : учебник для студ. вузов, обучающихся по специальности “Филология” / Л. Г. Бабенко, И. Е. Васильев, Ю. В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 534 с.
2. *Булаховський Л. А.* Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Радянська школа, 1959. – 308 с.
3. *Виноградов В. В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
4. *Гадамер Г.-Г.* Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер ; [пер. с нем.]. – М. : Искусство, 1991. – 367 с. – (Серия “История эстетики в памятниках и документах”).
5. *Гливінська Л. К.* Поетичне слово Миколи Вінграновського: лінгвостилістична інтерпретація : монографія / Леся Гливінська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський ун-т”, 2006. – 227 с.
6. *Гадамер Г.-Г.* Про вклад поезії у пошук істини / Ганс-Георг Гадамер ; [пер. з нім. Тараса Возняка] // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. Марії Зубрицької. – 2-е вид., доповн. – Львів : Літопис, 2002. – С. 272–280.
7. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / Світлана Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
8. *Жайворонок В. В.* Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.

9. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення / В. П. Ковальов. – Херсон, 1991. – 125 с.
10. Лазебник Ю. С. Поет у мові та мова в поеті / Ю. С. Лазебник // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 63–69.
11. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : “Искусство – СПб”, 1996. – 848 с.
12. Мукаржовський Я. Мова літературна і мова поетична (Фрагменти) / Ян Мукаржовський ; [пер. з чеськ. Ярослави Приходи] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – 2-е вид., доповн. – Львів : Літопис, 2002. – С. 425–446.
13. Перебийніс В. С. Методи дослідження стилістики мови і стилістики мовлення / В. С. Перебийніс // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 47–70.
14. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с. – (История эстетики в памятниках и документах).
15. Сологуб Н. Поняття “індивідуальний стиль письменника” в контексті сучасної лінгвістики / Надія Сологуб // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – 2001. – Вип. 117–118. – С. 34–38.
16. Ставицька Л. О. Про термін *ідіолект* / Леся Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3–17.
17. Степанов Г. В. Язык. Литература. Поэтика / Г. В. Степанов ; отв. ред. Д. С. Лихачёв. – М. : Наука, 1988. – 382 с.
18. Фізер І. Свято поезії і погляд критика / І. Фізер // Слово і час. – 1991. – № 9. – С. 37–40.
19. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: монографія / Л. І. Шевченко. – К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2001. – 478 с.

Гливинская Л. К. Актуальные аспекты изучения поэтического языка.

В контексте лингвостилистической проблематики рассмотрены вопросы о поэтическом языке как системе подсистем (уровней); о лексике – ключевом средстве смысловыражения в поэзии; о методологических принципах анализа индивидуального стиля.

Ключевые слова: поэтический язык, система, структура, идиостиль, идиолект, поэтическая лексика, доминантный анализ.

Glivinska L. K. Actual investigation aspects of poetical language.

This article investigates the problem of linguistic perception of the literary text. The main topic refers to the level organization of the poetic language; the vocabulary as a representation of the expression of the sense in poetry; the methodological principles of linguistic analysis of author's manner.

Keywords: poetic language, system, structure, idiostyle, idiolect, poetic vocabulary, dominant analysis.

Гончаров В. И.
Национальный педагогический университет
им. М. П. Драгоманова

**МИХАИЛ ВАСИЛЬЕВИЧ ЛОМОНОСОВ – УЧЁНЫЙ-ПАТРИОТ,
СОЗДАТЕЛЬ ПЕРВОЙ “РОССИЙСКОЙ ГРАММАТИКИ”, ТЕОРЕТИК
И НОРМАЛИЗАТОР ГРАММАТИЧЕСКОГО СТРОЯ РУССКОГО ЯЗЫКА
(К 300-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)**

В статье содержится описание жизненного и творческого пути выдающегося русского ученого XVIII в., дается краткий обзор основных трудов М. В. Ломоносова в области лингвистики.

Ключевые слова: русский ученый, жизненный и творческий путь, русский язык, риторика, грамматика, сравнительно-историческое языкознание.